

Een onvrijwillige periode

Vanwege de aankondiging op 28 februari 1941 van de verplichte tewerkstelling, door rijkscommissaris Seyss-Inquart, kan hij zijn baan bij Spangler nog geen twee jaar aanhouden: 9 mei 1942 is zijn laatste werkdag..

Gekeurd wordt hij bij het Gewestelijk Arbeidsbureau in Vlaardingen. Hij behoort daar als "Auftrags Nr. 2625" tot de ca. 4500 mannen die in de loop van de tijd door de beruchte Duitse "Fachberater" Albert Seitz "goedgekeurd" worden voor inzet in Duitsland

Omdat daar veel arbeidskrachten nodig zijn, verloopt alles snel: zijn 'Aanwervingsbevestiging' dateert van vrijdag 8 mei 1942. Al enkele dagen later¹ wordt 'der Auslander' in een Durchgangslager (aan de Priesterweg in Berlijn) onderzocht en 'Läusefrei' verklaard. En op 13 mei heeft hij zich gemeld bij de politie van Wildau, een plaatsje aan het riviertje Dahme, ten zuidoosten van Berlijn.

Op het formulier is hij genoteerd als onder-huurder van een woning waarvan de straatnaam en het nummer helaas niet te lezen zijn.

Na enkele verhuizingen in een paar weken vertoef hij - waarschijnlijke gedurende zijn verdere verblijf in Wildau - in kamer 108 in 'Lager C'. Dat Lager bestond uit enkele barakken, en was, net als 'Lager E', een z.g. Holland-Lager.

De hele periode van zijn *Arbeitseinsatz* werkt hij bij de *Berliner Maschinenbau A.G. (BMAG)*, voorheen *L. Schwartzkopff* - een fabriek waar locomotieven worden gebouwd, maar ook vliegtuigonderdelen en torpedo's. →

Hij werkte daar als 'Schlosser' (slotenmaker, of metaalarbeider), voor 60 uur per week a 0,82 RM per uur. Hij krijgt een toeslag van 1 RM als kostwinner, maar moet 2,50 RM per week aan

huisvesting en 8,75 RM aan kost betalen.

Enkele bescheiden reppen van 'oorlogsbelang'. Overwerk in de 'Nachtschicht' en op zondagen levert geld op dat naar zijn ouders vloeit.

¹ In dat jaar konden de opgeroepen nog in de derde klas van een personen-trein reizen.

Toch is er wel enige vrije tijd. Dit blijkt uit enige avond-permissies (tot 24.00 uur !), en uit het kaartje van de S-Bahn in Berlijn, waar 'men' naar de bioscoop of naar het theater gaat. Ook uit de wandelingen die hij met zijn collega's, in kleine of wat grotere groepen, heeft gemaakt in de vele bossen die er in de omgeving zijn. Hij heeft een 'wandeldiploma' van de Nederlandsche Wandelsport Bond, en een voor een wandeltocht van 20 km met de vereniging *Vreugde en Arbeid*. Dat kan naar Mittenwalde geweest zijn: dat ligt op zo'n 10 km ten zuidwesten van Wildau.

Er is een foto die enkele jongemannen toont aan een tafeltje van een terras van een eet-gelegenheid: achterop staat "koek eten - Königs Wusterhausen" (dat ligt zo'n

beetje
halverwege
Wildau en
Mittenwalde).

Hoe hij aan de vork (hier een verkleinde foto) van het Bahnhof-Hotel in Kgs. Wusterhausen gekomen is: gevonden, gekocht, gekregen, vergeten, gejat, ... ?

Een andere foto toont zo'n 15 jongemannen, volgens de achterzijde in Deutsch Wusterhausen (het westelijk deel van Königs Wusterhausen).

Andere foto's (net als de meeste andere gemaakt in de zomer van 1944) zijn blijkbaar gemaakt in Eichwalde (ca. 6 km ten noorden van Wildau) en in het nog wat verderop liggende Grünau.

Ook is Philip lid van *Ons Ideaal*. Deze ontspanningsvereniging verzorgde in de gemeenschapszaal van Lager C o.a. de revue "Zoo gaat ie goed!", op 30 september 1944, en het oudejaarsavond-cabaret "Klokslag 12", op 31 december 1944.

Andere mogelijkheden tot ontspanning bestonden o.a. uit het maken van muziek, voetballen, zwemmen, kaarten en zingen in een koor.

Minstens één maal - waarschijnlijk niet vaker - mag Philip op familie-bezoek: van 11 tot 23 mei 1943 - misschien vanwege de verloving van zijn zus Ida. Mogelijk gaat hij nog wel enkele keren naar zijn broer Jan, die bij een boer (dhr. Nichtern) in Ingelheim (aan de Rijn) is ingezet.

In het algemeen schijnen de Oost Europese (krijgs-) gevangenen het een stuk slechter te hebben onder het Duitse juk. Met enige van hen oefent hij andere talen: er is nog een papiertje met een paar Russische telwoorden "1 = Adin, 2 = Dwa, 3 = Tri, 4 = Tschetiri, ...", en met de zinnestjes "Waar ben je heen geweest ?" en "Waar staat de verf ?".

Hier een van de z.g. „Kriegslokomotiven“ van „Baureihe 52“.

Vanaf 1940 verlaten er hiervan 6719 stuks de fabrieken in Wildau..

Jaren later kocht Philip voor zijn zoon spullen voor een model-spoorweg van Fleischmann: wagonnetjes, rails, wissels, enz. Maar het topstuk was een enorme locomotief met kolen-tender.

Ruim 30 jaar na het overlijden van Philip bleek dat dit topstuk wel heel erg veel leek op de locomotieven waaraan hij in Duitsland had gebouwd ...

Links: de
(of 'een')
barak

Rechts: ?

Boven: Bahnhof Zeuthen
(enkele km Noord van Wildau)

Boven: Niederlehme (Philip i/h midden)
(aan de overkant van het riviertje)

Hieronder: Mittenwalde (op ruim 10 km lopen)
Rechts: de Berliner Tor (de oude stadspoort) en de
Pulver Turm (kruittoren) van de andere kant

In 1944 gaat het steeds slechter met het eten: waar er in het begin een redelijk basisvoedsel was, met nog voedselbonnen voor brood en kip (terwijl er ook nog voedsel het kamp binnen werd gesmokkeld), moest men het uiteindelijk doen met een boterham en wat watersoep per dag. Vanaf najaar 1944 worden er steeds minder locomotieven gemaakt. Uiteindelijk nog maar twee per maand, terwijl de topproductie in 1943 op twaalf lag. Enkele arbeiders moesten naar Berlijn om daar rails te repareren. Daarentegen werd ook Philip ingezet bij het maken van 'apparaten' waarmee spoorrails kon worden vernield. →

Op 16 april 1945 begint aan de Oder het laatste offensief van het Rode Leger. Op weg naar Berlijn snellen de hoofdmachten van het Russische leger Wildau voorbij. Daarbij sluiten ze enkele kilometers meer naar het zuiden een groot Duits leger in, dat eind april wordt verslagen.

Toch wordt op 25 april ook Wildau door de Russen bevrijd. Bij het opkomen van de zon begint het artillerie-vuur: de arbeiders gaan naar de kelders van de fabriek. De Duitsers verdedigen fanatiek, omdat ze denken dat ze de oorlog nog kunnen winnen. Maar om een uur of 12 zijn de Duitsers verdwenen. De Russen (zowel de militairen als de ex-krijgsgevangenen) hielden huis: vrouwen werden verkracht, Duitsers zwaar mishandeld - tot op de dood toe. Ze pikten van alles: sommigen hadden hun armen vol met horloges. De meesten waren continu dronken.

De Russische commandant had het moeilijk: hij was verantwoordelijk voor het voeden en verzorgen van de ca. 10.000 (ex-) dwangarbeiders die in Wildau waren. Hij beval daarom enkele dagen na de bevrijding, dat ze allemaal moesten vertrekken. In het westen werd nog gevochten (de Duitse overgave was pas op 8 mei), dus iedereen moest naar het oosten. Naar Odessa (aan de Zwarte Zee), zei de commandant, daar kan je met de boot naar West-Europa. Er werden groepjes gevormd, van enkele tot tientallen personen, en allen gingen op stap. Niemand had enig benul welke route ze moesten nemen.

Hoe Philip is weggekomen, is niet bekend. Op basis van de foto's die hij uit die tijd heeft, mag worden aangenomen dat hij behoorde tot een groep waarvan ook een zekere Van der Kley deel uitmaakte: deze heeft van de reis naar Nederland een verslag gemaakt, waarvan de volgende tabel een uittreksel is:

Dag / periode	Activiteiten tussen Wildau en Den Haag
4 ^e dag na 19 of 20 april	... <u>lopen</u> naar het oosten; eerst naar Erkner; slapen in 'n pakhuis
De dag er op ...	... naar Fürstenwalde (bijna 50 km van Wildau) over boswegen e.d.; slapen in de (lege) villa van een Nederlandse
Nog een week ...	... in de villa gebleven
Daarna ca. vier weken ...	... in een soort opvangkamp van de Russen (een grote boerderij)
Op zekere dag ...	... stonden er tientallen <u>vrachtwagens</u> klaar; vertrokken
Toen het donker werd ...	... geslapen
De volgende dag ...	... ca. twee uur gereden
Toen een week lang ...	... gebivakkeerd in een stuk moeras-land (met muggen)
Op een morgen ...	... enkele uren <u>lopen</u> naar een rivier; daar over een ponton-brug
Aan de andere kant ...	... in <u>vrachtwagens</u> naar een Luftwaffe-kazerne
De volgende dag ...	... op de <u>trein</u> (in Belgische vrachtwagens) gezet
Enkele dagen ...	... gereisd, via Frankrijk, Luxemburg en België naar Maastricht
Gebracht naar ...	... de kazerne in Roermond
De volgende dag ...	... met <u>vrachtauto's</u> naar Blerick (bij Venlo, aan de Maas)
Daar ...	... in <u>schepen</u> gebracht en naar Rotterdam gevaren
Vanuit Rotterdam ...	... per <u>trein</u> naar Den Haag (Hollands Spoor) gereden

Opm.: 'de andere kant' zal de kant van Amerika / Engeland / Frankrijk zijn.

De verschillende groepen hebben niet allemaal even lang over hun thuisreis gedaan. Sommigen hadden Duitse fietsen gepikt: het is niet bekend hoe lang hun reis duurde. Anderen hebben gedurende een week of drie enkele honderden kilometers gelopen. De groep Van der Kley heeft het dus aanzienlijk minder zwaar gehad, hoewel de reis in de Belgische goederenwagons geen pretje was. De trein heeft enkele keren vele kilometers terug moeten rijden vanwege gebombardeerde sporen², en de 'passagiers' moesten, zodra de trein even stopte, bij de bewoners van de huizen naast de sporen bedelen om eten. Dat werd op het dak van de trein gekookt, zodat ze niet achterbleven als de trein pardoos zou vertrekken.

Philip krijgt op 10 juni 1945 in Roermond zijn Registration Record (hij is daarop 'Displaced Person': ontheemde); de 'Aanmeldingskaart voor gerepatrieerde inwoners van 's-Gravenhage' is van de 14e. Daarop staan stempels van o.a. het Nederlands Volksherstel en de Haagse GGD.

In Den Haag komt hij aan op station Hollands Spoor; vandaar loopt hij (bijna 3 km) naar

← Groenestein: een weeshuis aan de Loosduinseweg, hoek Gaslaan. Daar volgt de standaard procedure: het luizen-onderzoek. Na er twee nachten geslapen (en goed gegeten) te hebben kan ook hij zijns weegs gaan³.

Wat nog niet is opgelost: *wanneer heeft Philip zijn verwondingen opgelopen?*

Dat kan zijn tijdens of nog na de bevrijding, maar gezien het vorenstaande is dat niet zo waarschijnlijk. Het zal dus geweest zijn tijdens een van de vele bombardementen op Wildau, waarvan die op 8 maart 1944 het zwaarste is geweest (in de annalen staat zowel "er was slechts weinig schade" als "de halve locomotieven-fabriek lag in puin").

Philip heeft als gevolg van zijn verwondingen nog enige tijd in een Duits hospitaal gelegen, maar in zijn lichaam zijn altijd enkele granaat-splinters blijven zitten. Die zaten namelijk op zulke gevaarlijke plekken (bij zijn ruggengraat) dat ze niet verwijderd konden worden. In zijn latere leven heeft hij er altijd enige last van gehad bij het lopen.

Wat hij ook van zijn tijd in Duitsland heeft overgehouden, is een lepeltje met het opschrift 'Schwartzkopff' ...

² Het verwoeste spoorweginet was ook de reden dat de trein niet direct vanuit Duitsland Nederland kon binnenrijden.

³ Vanaf zijn bezoek aan de kapper hier, draagt hij geen scheiding meer in z'n haar.